

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

2000 r. [The Concept of Development of Distance Education in Ukraine: Resolution of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 20 December 2000]. Available at: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. [in Ukrainian].

2. Meshchaninov, O.P. (2005). Modeli orhanizatsii universytetskoï systemy osvity u sviti ta v Ukraini [Models of university education system organisation in the world and in Ukraine]. Mykolaiv, pp. 99. Available at: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/166/4.pdf> [in Ukrainian].

3. Meshchaninov, O.P. (2005). Suchasni modeli rozvytku universytetskoï osvity v Ukraini [Modern models of university education development in Ukraine]. Mykolaiv, p. 141. Available at: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/monograf/22/5.pdf> [in Ukrainian].

4. Pietkova, S.V. (2020). Pravoznavstvo [Legal Studies]. Training manual. Dnipro, pp. 195–196. [in Ukrainian].

5. Pro hospodarski obiednannia. Zahalni polozhennia. Statia 1. Poniattia ta vydy hospodarskykh obiednan: Proekt Zakonu Ukrainy vid 06.08.2009 № 5045 [On business associations. General provisions. Article 1: Concept and types of business associations: Draft Law of Ukraine No. 5045 of 06.08.2009].

Kyiv. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JF3W500A?an=3> [in Ukrainian].

6. Pro deiakі pytannia orhanizatsii roboty zakladiv fakho-voi peredvyshchoi, vyshchoi osvity na chas voiennoho stanu: Nakaz Ministerstva Osvity i nauky Ukrainy vid 07.03.2022. № 235 [On some issues of organising the work of professional pre-higher and higher education institutions during martial law: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 07.03.2022. № 235]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text> [in Ukrainian].

7. Sysioieva, S.O. & Sokolova, I.V. (2016). Teoriia i praktyka vyshchoi osvity [Theory and practice of higher education]. Kyiv, Mariupol, 338 p. [in Ukrainian].

8. It is possible to engage several thousand students without compromising the quality of published content. Available at: <https://psl.eu/en/news/it-possible-engage-several-thousand-students-without-compromising-quality-published-content> [in English].

9. Welcome to University Consortium International. Available at: <http://ucinternational.org> [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.04.2023

УДК 373.3.015.3:316.613.43

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.282835>

*Анжеліка Лесик, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Бердянського державного педагогічного університету*

*Катерина Сапранкова, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 2 курсу
факультету психолого-педагогічної освіти і мистецтв
Бердянського державного педагогічного університету*

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто явище булінгу як психолого-педагогічного феномену сучасного освітнього процесу; визначено основні поняття; досліджено та проаналізовано характерологічні особливості учасників булінгу; розглянуто причини, умови, види та форми цькування серед учасників освітнього процесу; проаналізовано причини прояву булінгу серед здобувачів; досліджено чинні закони щодо міри покарання за скоєння булінгу в освітньому процесі; обґрунтовані законодавчі покарання за скоєння та прикриття фактів булінгу; проаналізовано закон щодо створення безпечного освітнього середовища, як детермінанти профілактики булінгу в освітньому процесі; досліджено шляхи профілактики булінгу педагогами та зроблено акцент на побудові такого освітнього процесу, який унеможливує виникнення булінгу серед учасників освітнього процесу.

Ключові слова: булінг; агресія; цькування; учасники булінгу; компоненти булінгу; форми булінгу; причини булінгу; протидія булінгу; профілактика булінгу.

Літ. 12.

*Angelika Lesyk, Ph.D. (Pedagogy),
Associate Professor of the Pedagogy Department,
Berdyansk State Pedagogical University*

*Kateryna Saprankova, Applicant of the First (Bachelor) Level of Higher Education, 2nd year,
Faculty of Psychological and Pedagogical Education and Arts,
Berdyansk State Pedagogical University*

BULLYING AS A PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PHENOMENON OF EDUCATIONAL PROCESS OF MODERN SCHOOL ENVIRONMENT

The article examines bullying as a psychological and pedagogical phenomenon of modern educational process; basic concepts were defined; characterological features of bullying participants were investigated and analyzed; the causes, conditions, types and forms of bullying among educational process participants were considered; causes of bullying among students were analyzed; current laws regarding the degree of punishment for committing bullying in the educational process were investigated; legal punishments for committing and covering the facts of bullying were justified; the law on creating a safe educational environment

as determinants of bullying prevention in the educational process was analyzed; ways of prevention of bullying by teachers were investigated and emphasis was placed on the construction of such an educational process that prevents the occurrence of bullying among participants during the educational process.

The phenomenon of bullying in modern educational institutions as a fairly widespread and acute problem today is considered. It was studied that the expansion of understanding bullying as a psychological-pedagogical aspect of violence in general secondary education institutions, where the school produces the realities of modern life and students imitate a certain model of behavior and interpersonal interaction, certain personality's characterological features, that can be formed as destructive, are developed.

The tendency to the development of students' destructive behavior, which is connected with the causes of destabilization of modern society in various aspects, is analyzed.

The article is focused on compliance with the state of the studied problem, pedagogical workers and parents' awareness, insufficient discussion of bullying issue, untimely use of certain measures to combat bullying, silence about the increase in violence among modern schoolchildren, where student's personality develops in a destructive position, causing significant psychological disturbances, which cannot be corrected in adulthood.

The factors, motives, and conditions of bullying among students are considered in more details, the characterological features of violence in the positions of aggressors, victims, and observers are analyzed, as well as ways of countering bullying by teaching staff and the legislation of Ukraine.

Keywords: *bullying; aggression; violence; baiting; participants in bullying; components of bullying; forms of bullying; causes of bullying; anti-bullying; prevention of bullying.*

Постановка проблеми. Феномен булінгу у сучасних закладах освіти як України, так і закордону є досить поширеною та гострою проблемою сьогодення. В останні роки спостерігається розширення уявлення про булінг як психолого-педагогічного аспекту насилля саме в закладах загальної середньої освіти, адже школа продукує реалії сучасного життя, де відбувається наслідування учнями певної моделі поведінки і міжособистісної взаємодії, розвиваються певні характерологічні особливості особистості, що можуть сформуватися як деструктивні. Насамперед така тенденція до розвитку деструктивної поведінки здобувачів пов'язана із причинами дестабілізації сучасного суспільства, а саме у: політичних, економічних, соціальних аспектах розвитку держави; кризах сімейного виховання; відмові сучасного суспільства від моральних і етичних норм поведінки; численних кримінальних порушень у суспільстві; пропаганді насилля в засобах масової інформації; військових діях на території України; схваленні насильства суспільством; безробітті; ненормальних умовах життя, тощо. Перераховане є найпоширенішими причинами виникнення насилля серед учасників освітнього процесу, що мають значний вплив на розвиток особистості. Сучасні здобувачі спостерігають за подіями у країні, мають належну поінформованість щодо того, що відбувається у спільноті, яка їх оточує, а тому можуть наслідувати поведінку дорослих, які проявляють насилля чи інші деструктивні реакції на певні ситуації, що відбуваються. Актуальні запити батьків, педагогів і шкільних психологів переважно пов'язані із шкільним насиллям, яке нині є загрозою як для здобувачів, так і для оточення. Все частіше можна почути повідомлення про конфлікти серед учнів, прояви порушень у міжособистісних стосунках, агресивну поведінку, фізичне чи психологічне насилля, гострі реакції на будь-які події, розвиток депресивних чи тривожних станів, зниження освітньої діяльності здобувачів, появу девіантної пове-

дінки тощо. Представлені випадки насилля та їх наслідки, зазвичай, сучасні заклади загальної середньої освіти намагаються не афішувати, а тому це спричиняє загострення цієї проблеми. Спостерігається недостатня інформованість педагогів і батьків про явище булінгу в сучасному освітньому просторі, нерозуміння природи цькування та його форм і причин, що значно погіршує не тільки психологічний стан здобувачів, але й надалі розвиває феномен насилля в освітніх закладах. Відповідно до стану вивченої проблеми, поінформованості педагогічних працівників і батьків, недостатнього обговорення цього питання, несвоєчасного вживання певних заходів щодо протидії булінгу, замовчуванню про зростання насилля серед сучасних школярів ми можемо помітити, як особистість здобувача розвивається у деструктивній позиції, спричиняючи значні психологічні порушення, що не піддаються корекції у зрілому віці. Відтак несвоєчасна корекція психологічних проблем має жакливі наслідки в дорослому житті, що стає причиною розвитку багатьох розладів особистості, які впливатимуть не тільки на індивідуальність школяра, але й загалом на її життя.

Зазначимо, що окремі питання теми булінгу залишаються недостатньо вивченими, а тому потребують більш детального розгляду, зокрема, чинників, мотивів, умов його прояву серед здобувачів, характерологічних особливостей насильства в позиціях агресорів, жертв і спостерігачів, а також шляхів протидії булінгу педагогічними працівниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні дослідження феномену булінгу мають достатню розвиненість, але деякі питання заслуговують детальнішого вивчення. У теоретико-методологічних положеннях щодо прояву булінгу як психолого-педагогічної проблеми в закладах загальної середньої освіти розглядаються лише базові уявлення про шкільне насилля, проте цілісний підхід обґрунтування цього феномену майже відсутній.

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Вивченням явища булінгу як психолого-педагогічного феномену освітнього процесу у шкільному середовищі займалися О. Кормило, О. Кулешова, І. Лубенець, Л. Міхеєва, О. Олійник, Є. Соболев, Є. Шалена та ін.

Низка різних дослідників пропонує до розгляду булінг у загальному трактуванні, але більш детально вивчення шкільного насилля не спостерігається.

Мета статті полягає у визначенні булінгу як психолого-педагогічного явища освітнього процесу; визначенні причин, чинників, мотивів, умов його прояву серед здобувачів характерологічних особливостей насильства з позиції агресорів, жертв і спостерігачів та визначення шляхів протидії булінгу педагогічними працівниками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін *булінг* тісно пов'язаний з такими поняттями, як *насилля*, *агресія* та *цькування*. Для того, аби розібратися у суті такого психолого-педагогічного явища, як булінг, треба дослідити, яке значення мають пов'язані з ним поняття. *Насилля* визначають як силові методи чи психологічний тиск із використанням погроз, що свідомо застосовуються щодо слабких або тих, хто не може дати опір тому, хто спричиняє насилля. Насилля також висвітлюється як прагнення до влади, панування особи або групи осіб над іншою особою. У такому випадку агресія становить основну причину щодо прояву насильства та є дією, що спрямована на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди людині або групі людей проти іншої. *Агресія* має багато форм, причин, механізмів прояву, психологічних детермінантів і умов її заподіяння, а тому відрізняється ступенем свого прояву до оточення й у випадках сильного емоційного сплеску може перерости у насилля. *Цькування* визначається як переслідування особою чи групою осіб різними нападами, наклепами, знущаннями стосовно іншої особи. Зазначимо, що цькуванню властиві багатofакторність і різнобічність у проявах, різноманітні умови, причини, форми та мотиви переслідування особою або групою осіб інших, а тому воно пов'язане з насиллям і агресією. Пояснені поняття мають чітке відображення явища булінгу та відображають різні аспекти його прояву в міжособистісних відносинах між людьми. Науковці зазначають, що *булінг* є таким явищем, що визначається як цькування особи (або групи осіб) над іншою особою з метою приниження її гідності і честі, вчинення негативного впливу на особу у вигляді застосування фізичного або психологічного насилля проти неї [10, 5–6]. Отже, ураховуючи трактування основних понять, логічно буде думка, що учасниками булінгу будуть хоча б принаймні дві сторони – агресор, що проявляє цькування, та жертва, яка є тою, стосовно кого цькування застосовується. Переконливим убачається факт, що булінг, який відбувається в освітньому середовищі, має

більше учасників, адже якщо зауважити на те, що здобувачі формують мікросоціальну групу, булінг матиме і третю сторону, а саме спостерігачів або свідків. Отже, можемо сказати, що учасниками булінгу стають такі особи: агресор (вчиняє насилля стосовно особи), жертва (тобто особа, до якої вчиняють насилля або агресію) та спостерігачі (особи, які стали свідками насилля чи агресії стосовно жертви).

Норвезький психолог Ден Ольверус дослідив три основні компоненти явища булінгу, а саме:

- 1) небажані або негативні дії, які проявляються в агресивній поведінці;
- 2) зразки поведінки, що прийняті в певній культурі, соціальному оточенні, приклади, стереотипи;
- 3) нерівність у владі чи силі [12].

Аналіз теоретичного матеріалу дав можливість визначити риси булінгу, з-поміж яких: нерівність у фізичній, психологічній і соціальній позиціях, що є основами міжособистісної взаємодії учасників булінгу; послідовність і систематичність у прояві цькування; емоційне приниження, зневага до гідності та честі особи, щодо якої проявлено булінг; ображення почуттів особи; виключення жертви із соціальної групи, ігнорування; психологічний тиск; погрози; висміювання особистості; вербальні образи [9, 170]. Отже, основою булінгу є соціальна нерівність, прагнення домінувати, отримати владу, що виражається у різних формах прояву насилля і може залучати інших осіб до цькування. Відповідно до цього логічним висновком буде те, що в ситуації булінгу спостерігається нерівність сил між агресором і жертвою, яка не здатна захищатися від жорстокого ставлення до себе. Ситуація нерівності та нездатності жертви до ефективного протистояння щодо її гідності є визначною рисою булінгу. Булінг не є звичайним конфліктом, адже в конфлікті учасники мають рівний статус і права, а цькування відрізняється нерівністю між силами учасників і жертві майже неможливо себе захистити. Характерною рисою булінгу також є те, що проти жертви може виступати група осіб. Булінг – це свідомі вчинки та поведінка, що спрямовані на те, аби заподіяти шкоду (фізичну чи психологічну) іншій особі, завдати їй страждання.

Під час дослідження теми булінгу в освітньому середовищі значну увагу ми звернули на визначені Деном Ольверусом соціальні ролі учасників цього процесу. Психолог визначає циклічність у цькуванні, яка детермінована певними соціальними і психологічними позиціями жертв, агресорів і спостерігачів:

- *жертва* – особа, що є суб'єктом фізичного чи психологічного насилля;
- *агресор* – переслідувач, який протягом тривалого часу часто спричиняє насилля стосовно жертви;
- *спостерігачі* – особи, які не мають прямого стосунку до ситуації булінгу, не проявляють ініціа-

тиву щодо насильницьких дій у бік жертви. Зазвичай спостерігачі проявляють байдужість до булінгу, але водночас мають такі самі психологічні проблеми, як жертва і агресор;

– *захисник* – особа, яка не підтримує насильницькі дії агресора і бере активну участь у тому, аби захистити жертву;

– *пасивний спільник* – особа, яка пасивно підтримує булінг стосовно жертви і є на боці агресора;

– *імовірний захисник* – особа, яка не підтримує дії агресора, але проявляє безініціативність у діях щодо захисту жертви;

– *прибічник* – активний співучасник булінгу, який, проте, не займає лідерську позицію у цькуванні [12; 11, 17];

Дослідження доводять, що *агресори* мають визначні характерологічні особливості та вирізняються такими рисами особистості, як-от: активність; сміливість; завищена самооцінка; агресивність; енергійність; імпульсивність; безвідповідальність у власних вчинках; легка збудженість; напруженість чи пригніченість; лідерські здібності; прагнення до підпорядкування інших; жага до влади. Натомість *жертвам* булінгу притаманні протилежні індивідуальні особливості, а саме: високий рівень тривожності; замкненість; плаксивість; низька самооцінка; високий рівень самоконтролю; висока відповідальність; емоційна нестабільність; напруженість; некомунікбельність; схильність до депресивного чи меланхолічного стану; високий рівень емпатії та чутливості. *Спостерігачі* також відрізняються від інших осіб булінгу відповідними характеристиками і мають: адекватну самооцінку, нормальний рівень тривожності, відносно нормальний рівень агресивності, лідерські якості. За свідченнями дослідників мотивацією до скоєння булінгу можуть бути помста, спроба встановити владу, заздрість, неприязнь, боротьба за справедливість, потреба проявити власні лідерські здібності, самоствердження тощо. Зазначені нами характерологічні риси та мотиви прояву цькування є основними причинами появи насилля серед здобувачів початкової освіти [5; 10; 11].

Як психолого-педагогічна проблема, булінг має і різноманітність форм. Дослідники цього питання акцентують увагу переважно на тому, що цькування має такі найпоширеніші форми, а саме:

– *фізичний булінг* – нанесення шкоди особі за допомогою застосування фізичної сили (поштовхи, удари, тілесні пошкодження, руйнування майна жертви, фізичні приниження, дії сексуального характеру);

– *психологічний булінг* – насильство пов'язане із впливом на психіку, що здатне нанести психологічну травму жертві із застосуванням словесних переслідувань, погроз, звинувачень, залякувань [11, 16].

До психологічної форми булінгу науковці відносять також два основні його підвиди: вербальний і

кібербулінг. Зупинимося на їх аналізі детальніше. Зазначимо, що обидві форми булінгу не мають будь-якого фізичного втручання, але спрямовані переважно на словесне насилля й емоційний, моральний і психологічний стан жертви. Ґрунтовне вивчення літератури з питань психологічного булінгу дав можливість сформувати такі визначення вербального булінгу та кібербулінгу:

– *вербальний (словесний) булінг* відображається в образах, обзиванні, поширенні пліток про жертву, словесних приниженнях, придумуванні жартівливого, але образливого для жертви, імені, ігноруванні, кепкуванні, висміюванні, бойкотуванні жертви, ізоляції, погрожуванні, використанні тону та гучності голосу, аби змусити жертву виконувати певні дії;

– *кібербулінг* – булінг, із застосуванням мережі Інтернет. За допомогою новітніх технологій і гаджетів агресори можуть цькувати телефонними дзвінками, поширенням неправдивої інформації про жертву, надсилання їй неоднозначних чи жорстоких зображень або відео, провокувати жертву шляхом особистого листування, знімати або поширювати матеріали, на яких до жертви вчиняють насилля [5, 35].

Маємо звернути увагу на детермінанти прояву булінгу в сучасному освітньому процесі. Як зазначають науковці, підставою до вчинення цькування здобувачами можуть бути такі: недостатня увага дорослих до дитини, що спричиняє фрустрацію потреби любові; бажання привернути до себе увагу навколишніх через її недостатність у значущих дорослих; насилля у родині та вивільнення в такий спосіб власних деструктивних емоцій або повторення такої поведінки; невдачі в освітній діяльності що викликає невдоволеність собою чи заздрість до інших здобувачів; гіперактивність; необґрунтовані фізичні чи психологічні покарання батьків стосовно здобувачів; бажання зайняти лідерську позицію, самоствердитися в очах однолітків, підвищити власну самооцінку, змусити інших боятися та підкорятися. Варто наголосити також на пропаганді агресивної поведінки в засобах масової інформації, які насичені наративами жорстокого поводження, агресії, ненависті, болю тощо. Насамперед насилля здобувачі можуть спостерігати у фільмах, мультфільмах, серіалах, іграх чи соціальних мережах, де така поведінка схвалюватиметься та продукуватиметься без наголосу на тому, що подібний вид реагування на будь-які події не є нормальним і правильним [3; 4].

Логічним є той факт, що особистість учителя безпосередньо впливатиме на особистість здобувачів, а тому однією з найвагоміших причин виникнення булінгу в освітньому середовищі стане ставлення педагога до учнів. Зазначимо, що авторитарний стиль виховання може сприятиматися здобувачами як такий, що обмежує їхню діяльність, порушує права і свободу, викликає агресивність, непорозуміння та

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

гнів, адже авторитарний стиль виховання базується на жорсткому контролі та високій вимогливості. Відповідно до такої взаємодії зі здобувачами можна спостерігати виникнення явища булінгу, де діти намагаються встановити власний контроль над будь-якою своєю діяльністю; вивільнити гнів чи агресію за допомогою жорсткого ставлення до інших; повернути увагу вчителя до власних дій; спробувати встановити кордони у класі та відстоювання їх насильницькими методами. Безсумнівно, учитель впливає на здобувачів також продукуванням власної поведінки, демонструючи, припустимо, неврівноваженість під час освітнього процесу. Нестійкість у своїх емоційних проявах, демонстрація гніву, агресії, неприязні, тривоги чи ненависті по відношенню стосовно дітей є підставою до виникнення булінгу, адже здобувачі копіюють модель поведінки педагога. Отже, особистість учителя, з яким учні тісно взаємодіють, безпосередньо матиме такий результат, який він продукує, і від того, як взаємодіє із здобувачами, залежить виникнення психолого-педагогічного явища булінгу в освітньому процесі [6, 159].

Подолання та протидія булінгу в сучасному освітньому середовищі тісно пов'язана з обізнаністю педагогів про законодавчі постанови щодо цього питання. Так, у 2019 р. Верховна Рада України внесла деякі поправки до Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)”, № 5, ст. 33. Згідно із зазначеним документом відповідальність за скоєння булінгу несе як особа, яка вчиняє насилля проти іншої, так і батьки, діти яких скоюють правопорушення. Відтак у названому Законі України зазначається, що вчинення булінгу проти особи тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи на термін від двадцяти до сорока годин. Стосовно неповнолітніх здобувачів закон передбачає покарання їхніх батьків і накладає штраф у розмірі від ста до двохсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи від сорока до шістдесяти годин. Відповідно до чинного законодавства на керівника закладу освіти, який не повідомив або несвоєчасно повідомив уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу, накладаються певні санкції, а саме: накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправні роботи на термін до одного місяця з відрахуванням до 20 % заробітку. Отже, можемо спостерігати відповідні зрушення у питанні шкільного булінгу, адже до 2019 р. ця проблема не була винесена на законодавчий рівень і потребувала значних змін. Відповідно до Закону України булінг вважається правопоруше-

нням і жертви цькування захищені законодавством нашої держави [1; 7, 128].

Значимо, що вагомою протидією виникненню психолого-педагогічного явища булінгу є саме його профілактика в освітньому процесі. Беззаперечною є думка, що створення безпечного освітнього середовища, передбаченого Законом України “Про освіту”, – найвагоміший пункт протидії та профілактики булінгу. Отже, згідно із законодавчою базою, освітній заклад має створювати відповідні умови, які унеможливають заподіяння учасниками освітнього процесу фізичної, майнової, моральної шкоди, зокрема недотримання вимог та правил законодавства, що можуть спричинити виникнення насилля серед здобувачів у вигляді фізичного, психологічного насильства, експлуатації, приниження честі, гідності, ділової репутації тощо [2].

Окрім законодавчої профілактики та протидії булінгу в сучасному освітньому процесі, безсумнівно, можна назвати позицію морального та духовного виховання здобувачів. Найвпливовішим чинником профілактики цькування стане формування в учнів моральних цінностей, що ґрунтуються на доброзичливому ставленні до оточення, повазі, толерантності, товариськості, взаєморозумінні та відповідальності за власні слова і вчинки. Освітній процес має будуватися з урахуванням: системи цінностей, які продукуються здобувачам під час навчання; створенні для них внутрішньої безпеки; підвищенні їхньої самооцінки завдяки створенню ситуацій успіху та формувального оцінювання; безумовному прийнятті особистості здобувача педагогом та однолітками та формування цієї навички під час освітнього процесу; формуванні системи міцних, дружніх стосунків в учнівському колективі, пропаганда товариського, толерантного ставлення один до одного; розвитку навичок саморегуляції та самоконтролю у здобувачів; розвитку навичок рефлексії власних вчинків та власної діяльності; формування вміння висловлювати та відстоювати власну думку; розвитку комунікативних навичок здобувачів.

З урахування цих вимог рівень розвитку і прояву булінгу в освітньому процесі буде на низькому рівні, адже здобувачі розширять власний світогляд щодо стратегій врегулювання конфліктів; вироблять у себе толерантне ставлення до навколишніх, доброзичливість, щирість і відповідальність; розвинуть власне критичне мислення; матимуть високу самооцінку, урівноваженість і емоційну стабільність; сформуєть навички конструктивного, ненасильницького спілкування; розвинуть прагнення до самовдосконалення власної особистості [8, 78]. Значимо, що формування у здобувачів початкової освіти ненасильницької моделі поведінки є передумовою не тільки створення безпечного освітнього середовища, в якому здобувачі навчатимуться із задоволенням, але й важ-

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

ливою позицією щодо захисту дітей від насильства, а саме – булінгу.

Висновки. Отже, булінг є надзвичайно важливою та гострою проблемою сучасного суспільства і закладів освіти, що потребує детального вивчення. Зазначимо, що булінг має багато форм, причин, умов виникнення та прояву, кожен учасник цькування має свої характерологічні особливості і керується особистими причинами вчинення насильства стосовно інших осіб. Згідно з чинним законодавством України існує міра покарання за скоєння та прикриття фактів булінгу в освітньому процесі, яка накладає певні санкції щодо агресорів та їхніх батьків, що надає підстави до створення педагогами такого освітнього середовища, яке знижує рівень виникнення та прояву булінгу серед здобувачів.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі вбачаємо у більш детальному дослідженні булінгу як проблеми виховання в освітньому процесі та сім'ї, адже ці два соціальні інститути мають безпосередній вплив на розвиток особистості сучасних здобувачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.01.2019 р. № 5. Ст. 33. С. 1–5.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. 79 с.
3. Кормило О.М. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2015. № 37. С. 174–187.
4. Кулешова О.В., Міхєєва Л.В. Булінг в освітньому середовищі: аналіз, шляхи подолання. *Науковий вісник ХДУ. Серія Психологічні науки*. 2019. № 1. С. 154–158.
5. Лалак Н.В., Майборода І.Е., Пеняк В.С. Булінг в освітньому середовищі сучасного закладу загальної середньої освіти: теоретичний аспект. *Науковий вісник МДУ. Серія Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 1. С. 34–35.
6. Олійник О.М. Булінг як соціально-психологічна проблема сучасного освітнього середовища. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*. 2019. № 11. С. 158–160.
7. Проць О.Є., Романків Р.В. Протидія булінгу: правові аспекти захисту дітей від насильства. *Науковий вісник УНУ. Серія Право*. 2020. Вип. 60. С. 127–130.
8. Рогова О.Г. Про ціннісне підґрунтя запобігання булінгу. *Philology. Pedagogical science. Philosophical science*. 2019. № 2. С. 76–78.
9. Сидорук І.І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник СХУ*. 2015. № 1. С. 169–173.
10. Соболев Є.Ю., Корнійченко А.О. Булінг в освітньому просторі – детермінанти та форми. *Наукові записки ЦДПУ*. 2020. Вип. 8. С. 4–9.
11. Сорочан Д.А. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 12–18.

12. Olwerus D.A. Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1994. № 35. С. 1171–1190.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu): Zakon Ukrainy vid 18.01.2019 r. № 5. St. 33 [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying (Harassment): Law of Ukraine of 18.01.2019. No. 5. Art. 33]. pp. 1–5. [in Ukrainian].
2. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine dated 05.09.2017 No. 2145-VIII]. 79 p. [in Ukrainian].
3. Kormylo, O.M. (2015). Yavyshe bulinhu v osvitnomu prostori [The phenomenon of bullying in the educational space]. *Problems of the humanities. Psychology*. No. 37. pp. 174–187. [in Ukrainian].
4. Kuleshova, O.V. & Mikheeva, L.V. (2019). Bulinh v osvitnomu seredovyshti: analiz, shliakhy podolannia [Bullying in the educational environment: analysis, ways to overcome]. *Scientific Bulletin of KSU. Series Psychological Sciences*. No. 1. pp. 154–158. [in Ukrainian].
5. Lalak, N.V. & Mayboroda, I. (2019). Bulinh v osvitnomu seredovyshti suchasnoho zakladu zahalnoi serednoi osvity: teoretychnyi aspekt [Bullying in the educational environment of a modern general secondary education institution: a theoretical aspect]. *Scientific Bulletin of Moscow State University. Series Pedagogy and Psychology*. Issue 1. pp. 34–35. [in Ukrainian].
6. Oliinyk, O.M. (2019). Bulinh yak sotsialno-psykhologichna problema suchasnoho osvitnoho seredovyshta [Bullying as a social and psychological problem of the modern educational environment]. *Actual problems of modern science and research*. No. 11. pp. 158–160. [in Ukrainian].
7. Prots, O.E. & Romankiv, R.V. (2020). Protydiia bulinhu: pravovi aspekty zakhystu ditei vid nasylstva [Countering bullying: legal aspects of protecting children from violence]. *Scientific Bulletin of UNU. Series Law*. Issue 60. pp. 127–130. [in Ukrainian].
8. Rogova, O.G. (2019). Pro tsinnisne pidgruntia zapobihannia bulinhu [On the value basis of bullying prevention]. *Philology. Pedagogical science. Philosophical science*. No. 2. pp. 76–78. [in Ukrainian].
9. Sydoruk, I.I. (2015). Bulinh yak aktualna sotsialno-pedahohichna problema [Bullying as an urgent social and pedagogical problem]. *Scientific Bulletin of the SNU*. 2015. No. 1. pp. 169–173. [in Ukrainian].
10. Sobol, E.Y. & Korniichenko, A.O. (2020). Bulinh v osvitnomu prostori – determinanty ta formy [Bullying in the educational space – determinants and forms]. *Scientific notes of the CDPU*. Issue 8. pp. 4–9. [in Ukrainian].
11. Sorochan, D.A. (2019). Bulinh: poniattia, istoriia isnuvannia, kharakterystyka [Bullying: concept, history of existence, characteristics]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. Issue 6. pp. 12–18. [in Ukrainian].
12. Olwerus, D.A. (1994). Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. No. 35. pp. 1171–1190. [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2023

